

Latvijas Republikas tiesībsargs

Ziņojums par iespējām bezpajumtniekus atgriezt sabiedrībā

Rīga, 2025

Satura rādītājs

Ievads	4
I Bezpajumtniecības saturiskais un tiesiskais ietvars Latvijā un ārvalstīs.....	7
II Praktiskās iniciatīvas, kas veicina bezpajumtnieku iekļaušanos/atgriešanos sabiedrībā	15
III Identificētie problēmjaucājumi, kas rada vai veicina bezpajumtniecības situācijas turpināšanos ...	17
IV Iespējamie risinājumi un rīcības soļi bezpajumtnieku atgriešanai sabiedrībā	20
Sociālā darba nozīmīgums.....	20
Sociālo darbinieku kapacitāte, pilnvaru paplašināšana.....	20
Sociālais darbs uz ielām	21
Veselības aprūpes pakalpojumu nodrošināšana	21
Vides maiņa un brīvprātīgo darbs.....	22
Dienas centri	22
Apvidu veidošana bezpajumtniekiem ārpus pilsētas.....	23
Zemas īres maksas mājokļi	23
Profilakse un agrīna iejaukšanās	24
Parādsaistību mazināšanas pasākumi	24
Disciplinēšanas un režīma ievērošanas pasākumi	25
Cienpilna attieksme pret ikvienu	25
V Tiesībsarga biroja secinājumi par būtiskajiem rīcības soļiem mērķa sasniegšanā.....	26

Ziņojumā lietotie saīsinājumi

ETHOS - Eiropas bezpajumtniecības un mājokļa atstumtības tipoloģija (European Typology of Homelessness and Housing Exclusion)

ETHOS light - vienkāršotā Eiropas bezpajumtniecības un mājokļa atstumtības tipoloģijas versija (European Typology of Homelessness and Housing Exclusion Light)

FEANTSA - Eiropas Nacionālo organizāciju federācija darbam ar bezpajumtniekiem (European Federation of National Organisations Working with the Homeless)

MV - projekts "Mājoklis vispirms" (Housing first)

OECD - Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācija (The Organisation for Economic Co-operation and Development)

Ievads

“9.pārskatā par mājokļu atstumtību”¹ (2024.gads) tika norādīts, ka Eiropā kopumā ir 1 287 000 cilvēku, kas guļ uz ielas, uzturas naktspatversmēs vai pagaidu mītnēs. Skaitlis ir satraucošs un tam ir jāpievērš pienācīga uzmanība, lai to mazinātu. Lai arī Latvijā valstiskā līmenī nav noteikts pienākums apkopot datus par bezpajumtniecības apmēriem, OECD ir sniegusi informāciju,² ka 2022.gadā Latvijā bija 5997 cilvēki (81% vīriešu un 19% sievietes), kas cieta no mājokļa trūkuma, t.i., ārkārtas izmitināšanas.³

Saskaņā ar Tiesībsarga likumu viens no tiesībsarga uzdevumiem ir veikt pētījumus un analizēt situāciju cilvēktiesību jomā - cilvēktiesību aizsardzības veicināšanā un izpratnes veidošanā. Līdz ar to katru gadu tiesībsargs, īstenojot savas funkcijas, izvirza kādu no sabiedrībā aktuālām tēmām padziļinātai izpētei.

2025.gada izpētes tēmas “Bepajumtniecība” ietvaros aktualizēta sociālā darba un sociālo pakalpojumu nozīme tā saucamajiem “motivētajiem bepajumtniekiem”, viņu izklūšanai no bepajumtniecības loka. Izpētes pamatā ir izlases kārtībā veikts atsevišķu pašvaldību patversmju un sociālo dienestu monitorings, identificējot problēmjautājuma aspektus un piedāvātos risinājumus no sociālo dienestu un pakalpojuma nodrošinātāju – patversmju darbinieku puses. Labās prakses piemēri var kalpot par praktiski pielietojamiem rīcības soļiem, kas nepieciešami mērķa sasniegšanai.

Pārrunās izvirzītie jautājumi fokusējās uz to darbību kompleksu pielietojumu bepajumtnieku motivēšanai atgriezties dzīvē no sociālā dienesta un patversmes darbinieku skatupunkta, viņu pieredzes un zināšanām par iespējami nepieciešamo rīcību no valsts un pašvaldības puses šo personu motivēšanā. Vienlaikus tika identificētas arī atsevišķas problēmas, kas iespējami demotivē bepajumtniekus risināt savu sociālo situāciju. Savukārt pārrunās ar bepajumtniecības situācijā nonākušajām personām izzināts viņu emocionālais un psiholoģiskais fons bepajumtniecības situācijas izveidē un vēlmē savā dzīvē kaut ko mainīt vai tieši pretēji – turpināt šādu dzīvesveidu.

¹ 9th Overview of Housing Exclusion in Europe 2024. Pieejams: <https://www.feantsa.org/resources/9th-overview-of-housing-exclusion-in-europe-2024>

² Atbilstoši Ethos light tipoloģijai. Vairāk skatīt I sadaļas [2] punktu.

³ https://www.oecd.org/en/publications/data-on-homelessness-2024-country-notes_771d6cfd-en/latvia_281f008e-en.html

Tiesībsarga biroja pārstāvji apsekoja un uzklausa pārstāvjus no Latvijas Sarkanā Krusta sociālā centra "Gaiziņš" Rīgā, īslaicīgās izmitināšanas mītnes "Burtnieks" Rīgā, Rīgas Sociālā dienesta, Cēsu novada pašvaldības policijas, Cēsu novada Sociālā dienesta un patversmes, Tukuma novada pašvaldības patversmes, Kuldīgas novada pašvaldības aģentūras "Sociālais dienests", Jēkabpils novada pašvaldības naktspatversmes un Rēzeknes novada pašvaldības patversmes un naktspatversmes. Ar Cēsu novada pašvaldības policijas palīdzību tika veikts reids uz vietām, kur pastāvīgi uzturas bezpajumtnieki.

2019.gadā Tiesībsarga birojā tika veikts pētījums par bezpajumtniecību Latvijā, izzinot tās apmērus pašvaldībās, kā arī ārvalstu sniegto informāciju par viņu pieredzi bezpajumtniecības jautājumos.⁴ Jau toreiz Tiesībsarga birojs nonāca pie secinājuma, ka bezpajumtniecību, kā sociālu un personīgu problēmu, pavisam izskaust nav iespējams, jo tās pamatā ir dažādu personīgu un sociālu apstākļu kopums. Tomēr to var mazināt ar dažādām kompleksām darbībām, multidisciplināru visu iesaistīto institūciju saskaņotu darbību un koordināciju, jaunu sociālo mājokļu celtniecību un mājokļu cenu pieejamības veicināšanu, kā arī kopēju iedzīvotāju labklājības līmeņa celšanu valstī, nabadzības samazināšanas pasākumiem, t.sk. minimālo pabalstu līmeņu paaugstināšanu. Uz zināmu progresu situācijas risinājumam varēja cerēt līdz ar 2020. gadā Satversmes tiesas pieņemtajiem spriedumiem labklājības jomā un to rezultātā veiktajām izmaiņām normatīvajos aktos, tomēr tiešas un apstiprinošas atbildes tam nav. Vairāki pabalsti līdz ar tiesas spriedumiem tika palielināti, tomēr tikai to paaugstināšana bez kompleksi risinājumiem, tai skaitā, veicinot pašas personas iesaisti un vēlmi līdzdarboties savas sociālās situācijas uzlabošanā, nav efektīvs risinājums. Pieredze rāda, ka tikai neliela daļa bezpajumtnieku ir spējuši izrauties no bezpajumtniecības loka, un tas lielā mērā bijis tieši sociālo darbinieku intensīva darba, nereti arī līdzcilvēku nopelns.

Dažkārt vārdu "bepajumtnieki" aizstāj ar vārdiem "mājokļa atstumtie", jo tas tiek uzskatīts par mazāk stigmatizējošu un precīzāk atspoguļo sociālo situāciju nevis cilvēka identitāti. Tas uzsver, ka persona ir bez pieejama un droša mājokļa, nevis ka "bepajumtniecība" ir viņa pastāvīgs statuss. Termins norāda uz sociālo atstumtību un sistēmiskām problēmām (mājokļu pieejamības kontekstā, pakalpojumu trūkumu, ienākumu nevienlīdzību) nevis individualizē personu. Turklāt sociālajā darbā lietojot vārdus "mājokļa atstumtie", tas tiek uzskatīts par cilvēku cenošāku un iekļaujošāku formulējumu. Jebkurā gadījumā pēc būtības tā ir sabiedrības

⁴ https://www.tiesibsargs.lv/wp-content/uploads/2022/07/bezpajumtnieciba_latvija_petijums_2019_1594305394.pdf

grupa, kas cieš no mājokļa nepieejamības vai dzīvesvietas nedrošības, un šis jēdziens tiek izmantots, lai uzsvērtu sociālo nevienlīdzību un vajadzību pēc tādas mājokļu politikas, kas nodrošinātu pieejamus, drošus un cilvēka cienīgus dzīves apstākļus visiem.

Nemot vērā, ka ārvalstīs netiek lietots tieši tāds jēdziens kā “mājokļa atstumtie”, taču tiek lietoti analogi, pēc nozīmes ļoti līdzīgi termini, kuru izcelsme saistīta ar pajumtes un mājokļa pieejamības problemātiku - “homelessness”, “houselessness”, “people experiencing homelessness” vai “housing exclusion”, šajā ziņojumā turpmāk pārsvarā tiks lietots termins - bezpajumtniecības situācija.

I Bezpajumtniecības saturiskais un tiesiskais ietvars Latvijā un ārvalstīs

[1] Termins "bezpajumtniecība" tiek lietots, lai apzīmētu sociālu parādību, kas saistīta ar personas vai personu grupas dzīvošanu bez pastāvīgas, drošas un cilvēka cieņai atbilstošas dzīvesvietas. Saturiskais ietvars ietver sociālo, ekonomisko, psiholoģisko un kultūras aspektu kopumu, kas raksturo bezpajumtniecību, kā parādību. Bezpajumtniecība ir cieši saistīta ar dažādiem sociālekonomiskiem, psiholoģiskiem un strukturāliem faktoriem. Bezpajumtniecības problēma rodas gan ekonomiskās nestabilitātes (nabadzība, parādsaistības), apgrūtinātas pieejas nodarbinātībai (bezdarbs), lētu mājokļu trūkuma, kā arī problēmu ģimenē un personas garīgā un fiziskā veselības stāvokļa dēļ. Daudzi šie faktori mijiedarbojas un veido sarežģītu problēmsituācijas kopumu, kas rezultātā cilvēku var novest pie bezpajumtniecības.

[2] Vienota bezpajumtniecības definīcija un bezpajumtniecības uzkaite Eiropā nepastāv. Tas ir katras valsts izaicinājums šos datus izzināt un apkopot. Dažās valstīs bezpajumtniecības situācija tiek reducēta tikai uz cilvēkiem, kas dzīvo uz ielas ("guļ uz ielas") un/vai dzīvo patversmēs. Citās valstīs tas ir visaptverošāks un ietver arī cilvēkus, kuri, piemēram, dzīvo kempingos (pārvietojamā māja), ir apmetušies uz laiku pie draugiem, jo viņiem nav sava mājokļa. Vienlaikus, līdzīgi kā Dānija, vairākas valstis atzīst, ka bezpajumtniecība nav tikai mājvietas trūkums. Tas saistīts ar citām sociālām problēmām, kā piemēram, vardarbību, garīgās veselības problēmām, atkarībām, finansiālām grūtībām, noziedzību, darba vietu trūkumu u.c.

Eiropas Nacionālā organizāciju federācija darbam ar bezpajumtniekiem (turpmāk – FEANTSA)⁵ ir izstrādājusi Eiropas bezpajumtniecības un mājokļa atstumtības tipoloģiju (ETHOS)⁶, lai uzlabotu izpratni par bezpajumtniecību Eiropā, kā arī nodrošinātu kopīgu "valodu" starptautiskajai informācijas apmaiņai par bezpajumtniecību. ETHOS kategorijas cenšas aptvert visas dzīves situācijas, kas visā Eiropā veido bezpajumtniecības formas:

- bez pajumtes (bez jebkāda veida pajumtes, guļot uz ielas, parkos, sabiedriskās vietās vai ārā);

⁵ European Federation of National Organisations Working with the Homeless

⁶ <https://www.feantsa.org/what-is-homelessness>

- publiskā telpa – iela, parks, telts, auto;
- ārkārtas mājoklis – naktspatversme, ziemas patversme;
- pakalpojums bezpajumtniekiem - īslaicīgās uzturēšanās mītne, krīzes centrs;
- institūcija – ieslodzījuma vieta, slimnīca (bez mājokļa, uz kuru doties);
- netradicionāls mājoklis – mazdārziņš, garāža, pamesta ēka;
- pie radniekiem/draugiem – īslaicīgi, mājokļa trūkuma dēļ.

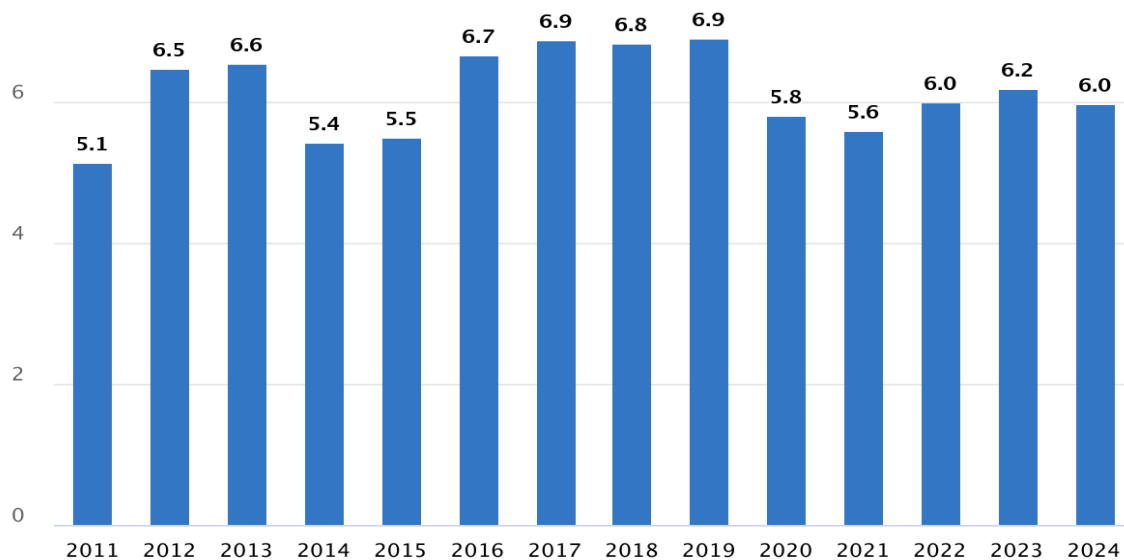
[3] Eiropas Komisija 2024. gada semestra ziņojumā par Latviju norādījusi, ka valsts tiesiskajā regulējumā nav noteikta bezpajumtniecības definīcija, kā arī Latvijā nav visaptverošas sistēmas datu vākšanai par bezpajumtniecību.⁷ Tādējādi, lai risinātu bezpajumtniecības problēmu, Latvijā primāri ir nepieciešams izstrādāt bezpajumtniecības definīciju un identificēt statistikas rādītājus visaptverošai bezpajumtniecības raksturošanai un mērķgrupas noteikšanai, kas

⁷ Eiropas Komisija (2024). 2024. gada semestra ziņojums par Latviju. Pieejams: [3fd8135b-da2d-455f-97c8-842378c6f2b9_en \(europa.eu\)](https://ec.europa.eu/economy_finance/latvia_en)

kalpotu par pamatu politikas veidošanā bezpajumtniecības problēmas mazināšanai.⁸ Bezpajumtniecības politika Latvijā līdz šim ir bijusi pašvaldību kompetencē, kas ievērojami samazina iespējas to koordinēt starp mājokļu, labklājības un veselības aprūpes sistēmām.⁹ Vērtējot nacionālo situāciju, secināms, ka pēc būtības Latvijā visaptveroši dati par bezpajumtniecību netiek vākti. To aptuvenais skaits izriet no pašvaldību praktizētajām metodēm, piemēram, pašvaldības policijas reidi, informācija, ko sniedz atskurbtuves, nevalstiskās organizācijas, Neatliekamā medicīniskā palīdzība, slimnīcas, patversmes un naktspatversmes. Tomēr jāņem vērā, ka ne visi bezpajumtnieki izmanto patversmes un naktspatversmes pakalpojumus, tāpat ne visi, kas izmanto patversmes un naktspatversmes pakalpojumus, ir bezpajumtnieki. Līdz ar to īpaši izaicinoši ir apzināt arī tā sauktos "neredzamos cilvēkus", kuri nav nonākuši neviena dienesta vai institūcijas redzeslokā, bet tomēr saskaras ar pienācīga mājokļa trūkumu.

Pēc Labklājības ministrijas datiem 2010. gadā patversmju un naktspatversmju pakalpojumus saņēmušo klientu skaits bija 4 654 personas, bet 2024. gadā - 5 971 personas (skat. 1.diagrammu).¹⁰ Pēc pieejamiem datiem secināms, ka patversmes pakalpojumus saņēmušo skaits ir svārstīgs, tomēr būtiski nemazinās.

Patversmju un naktspatversmju pakalpojumus saņēmušo klientu skaits (tūkst .cilvēku)

Skatīt datubāzē PPA010

1.diagramma

⁸ <https://likumi.lv/ta/id/347211-par-majoklu-pieejamibas-pamatnostadnem-20232027gadam>

⁹ Latvija bez bezpajumtniecības 2030. Sabiedrības integrācijas fons. Pieejams: https://www.sif.gov.lv/lv/jaunums/latvija-bez-bezpajumtniecibas-2030?utm_source=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2F;

¹⁰ Sociālā iekļaušanās. Riska grupa: bezpajumtnieki. <https://stat.gov.lv/lv/statistikas-temas/labklajibas-un-vienlidzibas-raditaji/sociala-ieklausanas/sociala-ieklausanas-riska-grupa-bezpajumtnieki>

Kā būtisku progresu datu vākšanā pēc vienotas metodoloģijas jāmin bezpajumtnieku uzskaites pilotprojekts (European Homelessness Counts) ¹¹, kas tika uzsākts 2024. gada oktobrī un tiks īstenots līdz 2026. gada 1. janvārim. Projektu koordinē Lēvenas Katoļu universitāte. Rīgas valstspilsētas pašvaldības Labklājības departaments sadarbībā ar Latvijas Universitāti 2025.gada oktobrī piedalījās šajā projektā un tās mērķis bija pēc vienotas metodoloģijas veikt bezpajumtnieku uzskaiti, lai noteiktu, cik cilvēku ir bez mājokļa, izprastu viņu dzīves apstākļus, mājas zaudēšanas iemeslus un palīdzības veidus. Projekts aptver 35 Eiropas pilsētas, un skaitīšana notika vienlaikus - vienā oktobra naktī. Šāda veida datu vākšana (point-in-time count) Latvijā iepriekš nav praktizēta. Rīgā projektā piedalījās Labklājības departaments, Latvijas Universitātes Ekonomikas un sociālo zinātņu fakultāte, Rīgas Sociālais dienests, patversmes, mobilā brigāde darbam ar bezpajumtniekiem, krīzes centri, pašvaldības policija, medicīnas iestādes un ieslodzījuma vietas. Brīvprātīgo statusā arī vairāki Tiesībsarga biroja darbinieki veica anketēšanu ielās, noskaidrojot, kur persona pavadīja references nakti, lai varētu aplēst aptuveno attiecību starp dažādām mājokļa trūkuma situācijām Rīgā. Skaitīšanas uzdevums nebija tikai statistikas vākšana, bet arī padziļināta izpratne par bezpajumtniecības būtību. Projekts sniegs iespēju pēc vienotas metodoloģijas principiem uzskaitīt bezpajumtniekus, kuri saņem sociālos pakalpojumus institūcijās, kā arī uzturas dzīvošanai nepiemērotās vietās.¹² Tāpat dati ir nepieciešami, lai analizētu vispārējo bezpajumtniecības tendenci un lemtu par sociālo pakalpojumu attīstību un organizāciju. Plānots, ka dati tiks nodoti politikas veidotājiem, lai izstrādātu palīdzības stratēģijas un attīstītu sociālos pakalpojumus.

[4] Ņemot vērā, ka Latvijas tiesību aktos nav noteikta “bepajumtnieka” un “bepajumtniecības” definīcija, atzīstams, ka lielākajā daļā gadījumu tas ir interpretācijas jautājums. Nešaubīgi pastāv atsevišķas vienotas pazīmes, ko sabiedrībā saprot ar vārdu bezpajumtnieks, piemēram, persona bez noteiktas dzīvesvietas, uzturas patversmē, klaiņo, u.c. Tomēr definīcijas neesamība pēc būtības liedz politikas plānošanas dokumentos noteikt ar bezpajumtniecības problēmas risināšanu saistītus konkrētus jautājumus, t.sk., izstrādāt nacionālo bezpajumtniecības izbeigšanas stratēģiju.

¹¹ HU (n/d). Eiropas bezpajumtnieku uzskaitē. Pieejams: [European Homelessness Count | HU University of Applied Sciences Utrecht \(internationalhu.com\)](https://internationalhu.com/)

¹² <https://www.riga.lv/lv/jaunums/riga-iesaistas-eiropas-projekta-lai-sekmigak-risinatu-bezpajumtniecibas-problemu>

Lai arī precīzas definīcijas nav, tas nenozīmē, ka bezpajumtnieki tiek atstāti bez jebkāda valsts atbalsta vai pašvaldības palīdzības. Personu ar zemiem ienākumiem jautājumi pastarpināti tiek risināti ar citiem tiesību aktiem. Piemēram, Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības likums nosaka pašvaldību atbildību sniegt atbalstu personām, kuras nonākušas krīzes situācijā. Tātad tas attiecas arī uz bezpajumtniekiem, jo viņu stāvoklis ir aplūkojams caur krīzes prizmu, kad cilvēks pats saviem spēkiem vairs nespēj pārvarēt kāda savas dzīves notikuma radītās sekas un viņam ir nepieciešama psihosociāla vai materiāla palīdzība. Tāpat sociālās palīdzības jautājumus regulē Ministru kabineta noteikumi Nr. 138 "Noteikumi par sociālo pakalpojumu saņemšanu", kā arī pašvaldību saistošie noteikumi.

[5] Nacionālajos politikas plānošanas dokumentos ir ietvertas apņemšanās sociālās nevienlīdzības mazināšanā un mājokļu nodrošināšanas jomā, tomēr tās ir deklaratīvas un tiešā veidā uz bezpajumtnieku skaita samazināšanu un viņu problēmu risināšanu nav vērstas. Bezpajumtnieki, kā personu kategorija, kas saskaras ar visredzamāko un galējo nabadzību ir pieminēti, piemēram, Ministru kabineta rīkojumā Nr. 739 "Par Mājokļu pieejamības pamatnostādņēm 2023.–2027. gadam"¹³ un Ministru kabineta rīkojumā Nr. 616 "Par Sociālās aizsardzības un darba tirgus politikas pamatnostādņēm 2021.-2027.gadam".¹⁴ Mājokļu pieejamības pamatnostādņēs par bezpajumtniekiem uzskatāmas personas bez noteiktas dzīves vietas. Pamatnostādņēs norādīts, ka pieaugošās mājokļa izmaksas un mājokļu pieejamība zemu un vidēju ienākumu mājsaimniecībām ir problēma visā Latvijas teritorijā. Un bezpajumtniekiem aktuālākā problēma ir tieši mājokļa trūkums. Līdz ar to mājokļu politikā jāņem vērā arī dažādu vecuma grupu un sociālo grupu mājokļu vajadzības, nodrošinot pietiekamu valsts atbalstu mājokļu pieejamībai un sociālo mājokļu veidošanai.

Savukārt deklarācijā par Evikas Siliņas vadītā Ministru kabineta iecerēto darbību¹⁵ paredzēts, ka tiks uzlabota mājokļu pieejamība, palielinot investīcijas īres mājokļu būvniecībā, mazināti nabadzības riski ar mērķētu sociālo atbalstu. Savukārt Latvijas Nacionālā attīstības plāna 2021. - 2027.gadam¹⁶ (turpmāk - NAP) ietvertais rīcības virziens "mājoklis" liecina tikai par virzības

¹³ <https://likumi.lv/ta/id/347211-par-majoklu-pieejamibas-pamatnostadnem-2023-2027-gadam>

¹⁴ <https://likumi.lv/ta/id/325828-par-socialas-aizsardzibas-un-darba-tirgus-politikas-pamatnostadnem-2021-2027-gadam>

¹⁵ <https://www.mk.gov.lv/lv/media/16704/download>

¹⁶ <https://likumi.lv/wwwraksti/LIKUMI/NAP/NAP2027.PDF>

mērķi mājokļu pieejamībai. Mājokļu pieejamības pamatnostādņu īstenošanas plānā¹⁷ nav pieminēti bezpajumtnieki kā kategorija, kuru problēma būtu risināma ar mājokļa nodrošināšanu. Tātad tiešā tekstā bezpajumtniecības apmēru samazināšanas pasākumi valsts dokumentos nav minēti. Savukārt tas liecina, ka valsts netieši ignorē visneaizsargātāko sabiedrības daļu, neizstrādājot mehānismu vai mērķdotāciju, kas bezpajumtniekiem palīdzētu pāriet no patversmes vai ielas uz pastāvīgu mājokli.

[6] Jāatzīst, ka definīcijas esamība šīs problēmas mazināšanu varētu iedarbināt jaunā līmenī. Tādējādi, plānojot bezpajumtniecības jautājuma risināšanu, Labklājības ministrija 2024.gada maijā organizēja ekspertu domnīcu, lai valsts līmenī noteiktu bezpajumtniecības definīciju. Eksperti kopējā diskusiju ietvarā noformulēja, ka **bezpajumtniecība ir mājokļa trūkuma situācija, kurā cilvēkam nav tiesiskā pamata (īpašumtiesības, īre u.c.) un resursi (iespēja), lai pastāvīgi un brīvprātīgi uzturētos dzīvojamās telpās, kurās būtu dzīvošanai piemēroti apstākļi un komunālie pakalpojumi (apkure, ūdens, elektrība).** Šobrīd ministrija ir izsludinājusi atklātu konkursu iepirkumam. Iepirkuma priekšmets ir pētījums “Izvērtējums “Par bezpajumtniecības tiesiskā un saturiskā ietvara izpēti un priekšlikumu izvirzīšanu specifiskiem atbalsta pasākumiem bezpajumtniecības jautājumos””¹⁸ un tā mērķis ir veikt padziļinātu bezpajumtniecības tiesiskā un saturiskā ietvara analīzi Latvijā un izvirzīt priekšlikumus specifiskiem atbalsta pasākumiem bezpajumtniecības jautājumos. Līdz ar to secināms, ka bezpajumtniecības definīcijas ietvars normatīvā līmenī joprojām nav noteikts, vienlaikus ir vērojama zināma rīcība šī jautājuma sakārtošanā.

[7] Pieļaujams, ka Latvijā lielāka aktivitāte bezpajumtniecības problēmas risinājumu meklēšanā tiek saistīta ar norisēm starptautiskā mērogā. Pēdējos gados arvien vairāk valstis uzstāda stratēģisku mērķi izbeigt bezpajumtniecību, meklējot risinājumus un iespējas to realizēt dzīvē, atzīstot, ka tas nav tikai sociālais, bet arī cilvēktiesību un sabiedrības ilgtspējas jautājums. To kā 2030. gada mērķi ir noteikusi arī Latvija, parakstot Lisabonas deklarāciju par Eiropas platformu bezpajumtniecības apkarošanai.¹⁹

¹⁷ Mājokļu pieejamības pamatnostādņu 2023.–2027. gadam īstenošanas plāns 2024.–2027. gadam. Skat.: <https://likumi.lv/ta/id/357023-majoklu-pieejamibas-pamatnostadnu-20232027-gadam-istenosanas-plans-20242027-gadam>

¹⁸ <https://www.lm.gov.lv/lv/iepirkums/izvertejums-par-bezpajumtniecibas-tiesiska-un-saturiska-ietvara-izpeti-un-priekslikumu-izvirzisanu-specifiskiem-atbalsta-pasakumiem-bezpajumtniecibas-jautajumos>

¹⁹ Lisbon Declaration on the European Platform on Combatting Homelessness. Pieejams: <https://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=24120&langId=en>. Vairāk šeit: https://employment-social-affairs.ec.europa.eu/policies-and-activities/social-protection-social-inclusion/addressing-poverty-and-supporting-social-inclusion/homelessness_en

Parakstot Lisabonas deklarāciju, puses apņēmas cīnīties pret bezpajumtniecību, jo īpaši pastiprinot profilaksi un īstenojot integrētas, uz mājokli vērstas pieejas, kuru mērķis ir izbeigt nevis tikai izzināt bezpajumtniecību. Tādējādi puses paredzēja savā ziņā ambiciozu mērķi, proti, līdz 2030.gadam Eiropā izbeigt bezpajumtniecību, balstoties uz pieciem pamatprincipiem.

- Neviena nedrīkst gulēt uz ielas, ja nav piemērota ārkārtas pagaidu pajumte.
- Pagaidu risinājumi (uzturēšanās ārkārtas vai pārejas mājokļos) ir īslaicīgi – cilvēki pēc iespējas ātri jānovirza uz pastāvīgu mājokli.
- Neviena nepamet institūcijas (sociālās aprūpes centrus, cietums u.tml.) bez piedāvājuma par piemērotu mājokli.
- Izlikšana no mājokļa, kad vien iespējams, tiek novērsta, bet pie izlikšanas tiek sniegta palīdzība, lai atrastu atbilstošu mājokļa risinājumu.
- Bezpajumtniecības statusa dēļ ir nepieļaujama šo cilvēku stigmatizācija un diskriminācija.

Šeit jāmin arī Eiropas Sociālo tiesību pīlāra 20 principi, kas mūs virza uz spēcīgu sociālo Eiropu un nosaka jaunā sociālo noteikumu kopuma redzējumu. Tie pauž principus un tiesības, kam ir būtiska nozīme taisnīgu un labi funkcionējošu darba tirgu un labklājības sistēmu nodrošināšanā 21. gadsimta Eiropā.²⁰ Principi attiecas uz pilsoņu tiesībām un veido visaptverošu ietvaru sociālo tiesību stiprināšanai Eiropas Savienībā, nodrošinot iedzīvotājiem taisnīgas darba iespējas, vienlīdzīgu piekļuvi sociālajai aizsardzībai un cilvēka cienīgu dzīves apstākļus. Pīlāra 19. principa "Mājoklis un palīdzība bezpajumtniekiem" būtība ir nodrošināt ikvienam cilvēkam piekļuvi pienācīgam un drošam mājoklim, kā arī sniegt atbalstu personām bez mājokļa, lai veicinātu viņu sociālo iekļaušanu un novērstu bezpajumtniecību. Šis princips uzsver, ka mājoklis ir pamattiesība nevis tikai sociālais pakalpojums.

Eiropas platforma bezpajumtniecības apkarošanai ir tiešs rezultāts Eiropas Sociālo tiesību pīlāra rīcības plāna īstenošanā, lai atbalstītu 19. principu par mājokļiem un palīdzību

²⁰ Eiropas sociālo tiesību pīlāra 20 principi. Pieejams: <https://op.europa.eu/webpub/empl/european-pillar-of-social-rights/lv/#chapter1>

bezpajumtniekiem.²¹ Vienlaikus Eiropas komisija ir atzinusi, ka bezpajumtniecības izskaušanas politika var būt sekmīga tikai ar pielāgotu vietējā vai reģionālā līmeņa pieeju.²² Eiropas nodarbinātības un sociālo tiesību komisārs Nikolā Šmits ir norādījis, ka: “Bezpajumtniecība ir visnopietnākā sociālās atstumtības izpausme, un tā arvien biežāk sastopama visā Eiropas Savienībā. (..) Eiropas platforma bezpajumtniecības apkarošanai palīdzēs šai darbā iesaistītajām personām dalīties pieredzē un darīt zināmus tos politikas pasākumus, kuri devuši labumu viņu reģioniem un pilsētām, tādējādi mēs varēsim ļoti būtiski mazināt bezpajumtniecību Eiropā. Eiropas sociālo tiesību pīlāra 19. princips “Mājokļi un palīdzība bezpajumtniekiem” ir morāls pienākums, kurš jāievēro, ja vēlamies patiešām veidot taisnīgu un iekļaujošu sabiedrību.”²³

[8] Lai līdz 2030. gadam bezpajumtniecību Latvijā izbeigtu, darāmā ir daudz, bet pirmie soļi ir to labāk izprast, radīt daudznazaru nacionālo stratēģiju galveno problēmpunktu pārvarēšanai, uzskaitīt bezpajumtniecības līmeni, nodrošināt pakalpojumus, kuru centrā ir klients, prioritizēt mājokļu politikas instrumentus mājokļu nodrošināšanā un ieviest “Mājoklis vispirms”²⁴ pakalpojumu un tā principus sistēmiskā līmenī.

Ārvalstu prakse rāda, ka efektīvāki ir tā saucamie mājokļa vadītie pakalpojumi, kuru centrā ir mājokļa piešķiršana, kurai seko sociālais atbalsts, ja tas ir nepieciešams. Tieši mājokļu pieejamība un iespējas to nodrošināt personām, kurām ir veselības, sociālās un ienākumu grūtības, uzrāda lielāko potenciālu bezpajumtniecības izskaušanā.²⁵

²¹ Eiropas Komisija (n/d). Bezpajumtniecība. Pieejams: [Homelessness - Employment, Social Affairs & Inclusion - European Commission \(europa.eu\)](https://ec.europa.eu/homelessness-employment-social-affairs/)

²² <https://op.europa.eu/webpub/empl/european-pillar-of-social-rights/lv/#chapter5>

²³ Darbu sāk Eiropas platforma bezpajumtniecības apkarošanai. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/lv/ip_21_3044

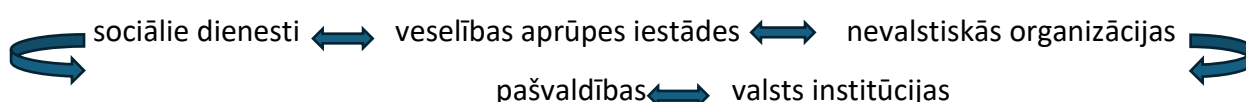
²⁴ Detalizētāk skat. [10] punktu.

²⁵ Latvija bez bezpajumtniecības 2030. Pieejams: https://www.sif.gov.lv/lv/jaunums/latvija-bez-bezpajumtniecibas-2030?utm_source=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2F;

II Praktiskās iniciatīvas, kas veicina bezpajumtnieku iekļaušanos/atgriešanos sabiedrībā

[9] Lai veicinātu bezpajumtnieku iekļaušanos sabiedrībā, ir svarīgi īstenot praktiskas, ilgtermiņā efektīvas iniciatīvas, kas ne tikai nodrošina pamata vajadzības (naktsmājas, ēdienu), bet arī palīdz atgūt dzīves kontroli un pašcieņu. Nereti vairākas aktivitātes ir fragmentētas un balstās īstermiņa projektos, kas pēc būtības var arī radīt pārrāvumu bezpajumtniecības situācijā esošas personas atgriešanai sabiedrībā.

Efektīvas iniciatīvas ietver sadarbību starp:

Šāda pieeja balstās uz izpratni, ka bezpajumtniecība nav neizbēgams stāvoklis, bet gan sekas politiskiem un ekonomiskiem lēmumiem, kurus iespējams mainīt. Nešaubīgi, tas saistīts arī ar pašas personas ikdienas dzīvi, paradumiem, veselības stāvokli, rakstura stingrību un atbilstošu motivāciju.

[10] Meklējot risinājumus, kā viena no veiksmīgākajām un mērķētām iniciatīvām, ir jāmin Sabiedrības integrācijas fonda realizētais “Mājoklis vispirms” (*Housing first*) (turpmāk arī - MV) pakalpojums ilgstošās bezpajumtniecības izbeigšanai, kura rezultāti parāda (95% dalībnieku mājokli gada laikā saglabāja), ka sabiedrība bez bezpajumtniecības ir iespējama arī Latvijā. Projekts “Mājoklis vispirms” ir starptautiski plaši izmantots un izvērtēts atbalsta pakalpojums personām bez pastāvīgas dzīvesvietas, kas kā primāro atbalstu izklūšanai no bezpajumtniecības stāvokļa nosaka personīga mājokļa nodrošināšanu, kas tiek kombinēts ar klienta vadītiem dažāda tipa atbalsta pakalpojumiem, proti, notiek bezpajumtnieku izmitināšana mājokļos un individuālajām vajadzībām pielāgota atbalsta nodrošināšana. MV programmas uzrāda augstus mājokļa saglabāšanas rādītājus (70-95%), kā arī krīzes pakalpojumu izmantošanas samazinājumu personām ar augstām atbalsta vajadzībām, kurām citi atbalsta pakalpojumi ilgtermiņā mēdz būt neefektīvi. Pašreizējā pieredze rāda, ka MV programmām ir būtiska loma sistēmiskā virzībā uz bezpajumtniecības izskaušanu. MV modelis piedāvā paradigmas maiņu – sākt bezpajumtniecības rehabilitāciju ar mājokļa piešķiršanu, nevis ar uzvedības korekciju pagaidu mājoklī.²⁶

²⁶ <https://www.sif.gov.lv/lv/media/5811/download?attachment>

2022. gada septembrī pēc Sabiedrības integrācijas fonda iniciatīvas sadarbībā ar Latvijas Samariešu apvienību trīs Latvijas pašvaldībās - Rīgā, Liepājā un Valmierā, tika uzsākts meklēt jaunus risinājumus, izmantojot MV pieeju.²⁷ Atbilstoši Rīgas valstspilsētas pašvaldības Labklājības pārvaldes norādītajam Rīgā no pašvaldības līdzekļiem tiek realizēta sociālās rehabilitācijas programma “Mājoklis vispirms”, nodrošinot personām bez noteiktas dzīvesvietas iespēju dzīvot patstāvīgi mājoklī. Programmas mērķis ir atjaunot vai uzlabot personas sociālās funkcionēšanas prasmes saskaņā ar individuāli izstrādātu sociālās rehabilitācijas plānu, lai attīstītu sociālās funkcionēšanas spējas. Pamatojoties uz Rīgas Sociālā dienesta nosūtījumu, pakalpojumu nodrošina biedrība “Latvijas Samariešu apvienība”. Uz ziņojuma izstrādes laiku mājoklis tiek nodrošināts 25 personām, vienlaikus arī tiek strādāts ar personas veselības un atkarību problēmām. Jāatzīmē, ka šo pakalpojumu saņem ne tikai patversmju klienti, bet arī personas pēc ieslodzījuma vietas, kurām nav iespēju atgriezties savā iepriekšējā dzīvesvietā un kas ir riska grupā mājokļu atstumtības situācijā.

[11] Svētā Lūkas atbalsta biedrība, kā dienas resocializācijas centrs, sniedz atbalstu un iespējas bijušajiem ieslodzītajiem, viņu ģimenes locekļiem un cilvēkiem, kuri atrodas ilgstošā krīzē. Tas nozīmē, ka šī dienas centra pakalpojumus ir iespējas saņemt arī bezpajumtniekiem, kas ir īpaši svarīgi viņu sociālo prasmju atjaunošanā un veidošanā, kā arī praktiskas palīdzības saņemšanā (piemēram, dokumentu noformēšanā – bezdarbnieka statusa saņemšanai, trūcīgas personas statusa saņemšanai). Pēc praktisku iemaņu apgūšanas personas nereti arī atrod darbu un spēj nopelnīt sev iztiku.

[12] Ļoti būtisks bezpajumtnieku problēmu iespējamā risinājumā ir brīvprātīgo darbs un dažādas nevalstiskās organizācijas, kas sniedz nenovērtējamu atbalstu krīzes situācijās nonākušām personām, t.sk., bezpajumtniekiem. Piemēram, Latvijas Samariešu apvienība, Latvijas Sarkanais Krusts, Zilais Krusts, Maltas Ordeņa palīdzības dienests, misija “Pakāpieni”, kustība “Dzīvības ēdiens”, u.c. Brīvprātīgo organizācijās darbojošies cilvēki no malas, iespējams, ar personām komunicē citādāk nekā sociālais darbinieks. Vienlaikus arī paši bezpajumtnieki komunikācijā ir atvērtāki, jo viņi nerunā ar pašvaldības institūcijas pārstāvi, kas nereti tiem asociējas ar zināmu pienākumu pildīšanu un noteikumu ievērošanu, kas ne visiem ir pa prātam.

²⁷ <https://www.sif.gov.lv/lv/jaunums/sabiedribas-integracijas-fonds-aicina-uz-izmeginajumprojekta-majoklis-vispirms-nosleguma-pasakumu-tiessaiste>

III Identificētie problēmjautājumi, kas rada vai veicina bezpajumtniecības situācijas turpināšanos

Tiesībsarga birojs izpētes ietvaros veica atsevišķu pašvaldību sociālo dienestu, patversmju, naktspatversmju un īslaicīgās izmitināšanas mītnes apsekojumus. Sarunās ar speciālistiem un sociālajiem darbiniekiem tika identificēti vairāki problēmjautājumi, kas tieši vai pakārtoti ietekmē personas rīcību un motivāciju, kura atrodas bezpajumtniecības situācijā. Kopumā secināms, ka motivēti izklūt no bezpajumtniecības loka pārsvarā ir tie, kas šajā situācijā atrodas salīdzinoši nesen – lielākoties līdz gadam. Viņiem sociālās prasmes vēl nav zudušas un ir vēlēšanās arī dzīvot citādāk, uzlabojot savas dzīves kvalitāti. Savukārt tie, kas bez mājokļa jau ir vairāk nekā gadu – ieslīgst sava veida depresijā, rodas neticība jebkādām pārmaiņām, ir zems pašnovērtējums, atkarības, veselības problēmas. Turklāt tie bezpajumtnieki, kas dzīvo uz ielas un reti kad vēršas patversmēs, pārsvarā nav motivēti savas sociālās situācijas uzlabošanai. Viņiem ir smagas atkarības, garīga rakstura traucējumi, un dzīvi viņi ir pieņēmuši tādu, kāda tā ir pašlaik. Savukārt tie, kas izmanto patversmes pakalpojumus – ir salīdzinoši vairāk motivēti un viņu domāšanas veids ir ietekmējams.

[13] Bezpajumtniecības situācijā esošajiem cilvēkiem bieži vien ir lielas parādsaistības, bankās atvērti vairāki konti, viņi ir “īpašnieki” vairākām firmām, kā rezultātā viņi tiek iedzīti vēl lielākā parādu jūgā. Ja personai izdodas atrast darbu vai arī kontā tiek ieskaitīts kāds no pabalstiem, nereti zvērināti tiesu izpildītāji piedzen visus naudas līdzekļus, lai gan tie ir personas vienīgie ienākumi. Ja persona atrodas patversmē, tad visbiežāk tieši patversmes darbinieki komunicē ar zvērinātiem tiesu izpildītājiem, aicinot naudas līdzekļus atgriezt. Tomēr ne vienmēr ieturētā nauda tiek atgriezta. Šis fakts un valsts varas pārstāvja rīcība demotivē personu strādāt algotu darbu vispār, radot neticību valsts pārvaldei un sistēmai kopumā. Šajos gadījumos bezpajumtniecības situācijā esošie cilvēki labprātāk izvēlas gadījuma darbus, saņemot skaidru naudu.

[13.1] Dokumentu un deklarētās dzīvesvietas neesamība. Sociālie darbinieki nereti saskaroties arī ar situāciju, kad Valsts sociālās apdrošināšanas aģentūra nemaksā pensiju, ja persona nav nekur deklarēta, t.i., nav izsekojama tās deklarētā dzīvesvieta. Tādējādi sociālā dienesta darbinieki ar jebkādiem līdzekļiem cenšas pierādīt, ka persona ir dzīvojusi Latvijā. Pierādīšana notiekot caur policijas datu bāzi (ja bijis aizturēts vai saņēmis sodu), tāpat dzīvošana (atrašanās Latvijā) tiek pierādīta ar slimnīcu izrakstiem (vairākkārtējs slimnīcu apmeklējums).

[13.2] Mātes – dēlu fenomens, kad vīrieši, kuriem nav savas ģimenes, ar bezpajumtniecības situāciju saskaras brīdī, kad māte nomirst. Viņiem nereti nav izveidojies pietiekams emocionālais un dzīves briedums, jo ģimenē, īpaši no mātes puses, ir dominējusi pāraprūpe. Šādās situācijās cilvēks, kuram trūkst sociālo prasmju un pašvadības iemaņu, var nonākt paaugstināta riska situācijā un galu galā kļūt par bezpajumtnieku.

[13.3] Agrīnais traumatisms (nemīlestība bērna vecumā) vai psiholoģiski grūti pārvarams dzīves trieciens (tuvinieka nāve, traģēdija, u.c.), kas rezultējas ar nokļūšanu bezpajumtniecības situācijā. Trauma bieži pāriet uz atkarībām un atkarības uz bezpajumtniecības situāciju. Šādos gadījumos atkarības bieži vien nav “netikums”, bet veids, kā cilvēks mēģina mazināt savas iekšējas sāpes un nomākt trauksmi, aizmirsties. Savukārt, kamēr personai tiek uzturēts sociālās palīdzības lauks, situācija ir stabila, bet bez sociālā atbalsta persona pati nespēj eksistēt.

[13.4] Šķēršļi nodarbinātībai. Stereotipu dēļ, īpaši mazajās pilsētās, bezpajumtniekus nelabprāt ņem darbā, lai gan cilvēks ir ieinteresēts strādāt un gūt ienākumus. Būtiski atzīmēt arī mutes veselības faktoru - proti, “nav zobu - nav darba” - to ir konstatējuši speciālisti situācijās, kad personas aktīvāk iesaistījušās darba meklējumos. Tāpat tiek norādīts uz subsidēto darba vietu trūkumu.

[13.5] Veselības aprūpes nepieejamība, invaliditātes statuss. Bezpajumtniecības situācijā nonākušās personas nereti uzskata, ka viņām veselības aprūpe nav nepieciešama, vienlaikus speciālisti norāda, ka trūkst ģimenes ārstu, kas vēlētos un varētu strādāt ar šādām personām, līdz ar to netiek arī savlaicīgi nokārtoti dokumenti invaliditātes statusa saņemšanai. Būtiski pieminēt arī zobārsta, psiholoģiskās un narkoloģiskās palīdzības pieejamību, īpaši brīžos, kad persona ar sociālā dienesta vai patversmes darbinieka palīdzību ir motivēta risināt savas problēmas, bet rindas pie speciālista ir garas, bet persona motivāciju ilgstoši noturēt nespēj.

[13.6] Personas pēc ieslodzījuma nereti ir pakļautas bezpajumtniecības riskam, jo pēc atbrīvošanās viņiem nav mājokļa, kur atgriezties. Savukārt pašvaldības piešķirtie mājokļi ir ļoti sliktā stāvoklī, kurus viņi drīz vien atstāj, nokļūst uz ielas vai atpakaļ ieslodzījumā.

[13.7] Zupas virtuves pakalpojumus izmanto arī maznodrošinātas personas, kurām nav mājokļa problēmu, līdz ar ko bieži rodas situācija, ka pieprasījums pēc ēdiena ir lielāks nekā piedāvājums un tieši bezpajumtnieki paliek bez ēdienreizes. Vienlaikus šī ir vairāk lielo pilsētu

problēma, kas tika konstatēta, piedaloties ielu skaitīšanā Rīgā “European Homelessness Counts” projekta ietvaros.

[13.8] Jauna patversmju klientu grupa pēdējos gados ir no ārzemēm “izstumtie” latvieši, kuri atgriežoties Latvijā, ir bez pajumtes un izmanto patversmju pakalpojumus.

IV Iespējamie risinājumi un rīcības soļi bezpajumtnieku atgriešanai sabiedrībā

Sarunās ar speciālistiem un sociālajiem darbiniekiem tika izteikti arī vairāki risinājumi, kas šīm personām varētu palīdzēt atgriezties pilnvērtīgā sabiedriskajā dzīvē.

[14] Sociālā darba nozīmīgums

Visupirms ir jāuzsver sociālā darbinieka tieša ieinteresētība nevis formāla pieeja darbā ar šo personu kategoriju. Sociālais darbs bieži tiek uzskatīts par misiju palīdzēt cilvēkiem. Tā nav tikai profesija, bet arī aicinājums, kas balstās uz empātiju, cieņu un vēlmi uzlabot citu cilvēku dzīvi. Sociālais darbs apvieno profesionālas zināšanas ar cilvēcīgu līdzjūtību, padarot to par vienu no nozīmīgākajām profesijām sabiedrībā. Vienlaikus sociālie darbinieki netiek pienācīgi novērtēti atalgojuma ziņā, kas ir vienlīdz svarīgi, veicot šādu atbildīgu un pēc būtības sociāli smagu darbu. Neesot pienācīgam atalgojumam, jāsaskaras arī ar sociālo darbinieku kapacitātes trūkumu, kas var novest esošos darbiniekus līdz izdegšanai, tādējādi vēl vairāk samazinot palīdzības sniegšanas apjomu.

[15] Sociālo darbinieku kapacitāte, pilnvaru paplašināšana

Ir akūti nepieciešami sociālie darbinieki, kas specializējas darbam ar atkarībām un var palīdzēt krīzes intervences gadījumos. Šādi speciālisti nodrošina savlaicīgu atbalstu personām, palīdzot stabilizēt situāciju krīzes brīžos. Viņu iesaiste mazina recidīva risku, veicina motivāciju ārstēšanai un atvēršanai.

Tāpat, iespējams, ir nepieciešams dot sociālo dienestu darbiniekiem (īpaši patversmēs) lielāku pilnvarojumu kārtot bezpajumtniecības situācijā nonākušo personu finanšu lietas. Pašām personām ar to ir grūtības un tas sagādā problēmas ar jebkuru norēķinu veikšanu, piemēram, par patversmes pakalpojuma izmantošanu. Mūsdienās pārsvarā viss notiek elektroniski, bet personas lieto "podziņtelefonus" vai nelieto tos vispār. Savukārt jebkuras izziņas pieprasīšana bankā klātienē ir maksas pakalpojums, turklāt šādas izziņas bez attiecīga pilnvarojuma pieprasītājam banka neizsniedz.

Bieži vien personas nesaprot, kādēļ viņu konts ir tukšs, lai gan ticis saņemts vai nu pabalsts vai ieskaitīta atlīdzība par paveiktu darbu. Lai gan zvērināti tiesu izpildītāji piedzen parādus un nereti nevar zināt, ka ieturētie līdzekļi ir personas vienīgie ienākumi, tomēr situācijās, kad sociālais darbinieks vai patversmes darbinieks sazinās ar zvērinātu tiesu izpildītāju, lai panāktu līdzekļu daļēju vai pilnīgu atgriešanu kontā, šāda rīcība ir būtiska un izpildāma. Monitoringa

laikā tika konstatēti gadījumi, kuros līdzekļu atgriešana nenotika, lai gan tie bija personas vienīgie ienākumi, bieži vien pabalsti, uz kuriem nevar vērst piedziņu, piemēram, sociālās palīdzības pabalsti. Tā pamatā ir fakts, ka saziņa bijusi no sociālā darbinieka puses nevis no parādnieka personīgi. Tomēr zvērinātiem tiesu izpildītājiem parādu piedziņa jāveic ne vien atbilstoši spēkā esošajām tiesību normām, lai neatstātu personu bez jebkādiem iztikas līdzekļiem, bet šādos gadījumos arī sadarbībā ar iesaistītajām iestādēm un to sniegto informāciju.

[16] Sociālais darbs uz ielām

Kā būtisks līdzeklis bezpajumtnieku motivēšanā ir sociālais darbs uz ielām. Gan lielajās pašvaldībās, gan mazākās tas jau notiek, vienlaikus, cik tas ir intensīvs tieši konkrētā apvidū. Piemēram, Rīgā tā ir Rīgas patversmes struktūrvienība – Mobilā brigāde ielu sociālajam darbam ar bezpajumtniekiem, kuras mērķis ir sniegt informāciju un operatīvu atbalstu bezpajumtniekiem. Mazākās pilsētās sociālais darbs uz ielām ir koncentrēts uz personas atgriešanu sabiedrībā, mēģinot viņu virzīt uz sociālo pakalpojumu saņemšanu, piemēram, reģistrējoties pašvaldības palīdzības dzīvokļu rindā, izmantojot patversmes pakalpojumus, lai persona neatrastos uz ielas u.tml. Bieži vien šie cilvēki dzīvo informācijas vakuumā vai savā informācijas telpā, kas samazina viņu vēlmi vērsties pašvaldībā pēc palīdzības.

Lai arī kopumā pozitīvi ir uzsverama sociālo dienestu sadarbība ar pašvaldības policiju, kas kalpo ne tikai kā drošības garants darbā uz ielas, bet arī kā papildu cilvēkresurss un iespēja veikt apsekošanas biežāk, tomēr arī policijas darbinieki būtu izglītojami darbā ar bezpajumtniecības situācijā nonākušajām personām, jo nereti to attieksme ir neiecietīga.

[17] Veselības aprūpes pakalpojumu nodrošināšana

Akūti nepieciešama ir veselības speciālistu piesaiste “tūlīt un tagad”, nevis gaidot pierakstu rindā vairāku mēnešu garumā. Gaidīšana rindā pie speciālista, piemēram, narkologa, mazina motivāciju turpināt ārstēties, radot pat depresīvus stāvokļus un veicinot bezpajumtniecības situācijas turpināšanos arī motivētajiem bezpajumtniekiem. Tāpat ir rindas pie veselības aprūpes speciālista – ģimenes ārsta, kas kavē savlaicīgu dokumentu nokārtošanu.

[18] Vides maiņa un brīvprātīgo darbs

Bezpajumtniecības situācijā nonākušajām personām ir svarīga vides maiņa (piemēram, no ielas uz mājokli vai īslaicīgu apmešanās vietu), kas spēj radīt arī domāšanas paradigmas maiņu. Neapšaubot, ka sociālie darbinieki sniedz nepieciešamo informāciju un konsultācijas par sociālo pakalpojumu saņemšanu, bezpajumtniecības situācijā nonākušajiem reizēm no valsts un pašvaldības pārstāvjiem ir izteiktas bailes vai neticība. Bail, ka viņi tiks sodīti par stāvokli, kādā atrodas. Neticība, ka kaut kas var mainīties. Tādēļ ļoti būtisks ir brīvprātīgo personu darbs. Nešaubīgi ir personas, kuras savu situāciju uztver kā dzīvesveidu un neko nevēlas mainīt, viņus ir grūti pārliecināt un motivēt. Tomēr šeit ir jāsaprot, ka viņu dzīves uztvere esot uz ielas bez pajumtes, bez stabiliem ienākumiem un bez līdzdarbošanās ikdienas dzīvē, to laika gaitā ir kropļojusi.

Kā piemēru, ka brīvprātīgo darbs var rezultēties ar panākumiem, jānorāda uz Tiesībsarga biroja darbinieku sarunu ar bezpajumtnieku, kurš dzīvoja mežā uzslietā teltī. Sarunas gaitā par personas mājokļa zaudēšanas iemesliem, viņš arīdzan tika mudināts reģistrēties pašvaldības palīdzības saņemšanai mājokļa jautājuma risināšanā, lai gan iepriekš šādu piedāvājumu sociālā dienesta darbiniekiem viņš bija noraidījis. Jāatzīst, ka personas priekšstats par šo palīdzības veidu bija maldinošs, jo uzskats balstījās tikai uz ilgo dzīvokļa gaidīšanas laiku. Personai tika skaidrots, ka līdz ar reģistrēšanos "dzīvokļu rindā" viņš neko nezaudēs, viņš var tikai iegūt. Sazinoties ar attiecīgo pašvaldību ziņojuma tapšanas gaitā, tika secināts, ka persona patiešām ir vērsusies pašvaldībā un reģistrējusies dzīvokļu rindā.

Līdz ar to secināms, ka kopumā brīvprātīgo darbs ir neatsverams palīdzinstruments darbā ar motivētajiem bezpajumtniekiem. Piemēram, Caritas, Trepes, Maltas ordenis u.c. Sarunās ar patversmēs strādājošajiem darbiniekiem Tiesībsarga biroja pārstāvji ieguva informāciju, ka diemžēl tieši patversmes ir tās vietas, kur brīvprātīgie vēlas palīdzēt vismazāk.

[19] Dienas centri

Dienas centri pilngadīgām personām ir nenovērtēts pakalpojums sabiedrībā un šādu centru trūkst. Tie ietver sociālo prasmju un darba prasmju attīstīšanas pasākumu kopumu, veicinot personas sociālā statusa atgūšanu, iekļaušanos darba tirgū un sabiedrībā, izglītošanu un brīvā laika pavadīšanas iespējas, klientu un viņu tuvinieku līdzdalību konkrētu sociālo problēmu risināšanā, atbalsta un pašpalīdzības grupu darbību, kā arī novēršot citu faktoru izraisītās negatīvās sociālās sekas personas dzīvē. To pienesums krīzes situācijā esošām personām ir

būtisks kaut vai tā iemesla dēļ, ka centrā personām tiek sniegtas dažāda veida konsultācijas, arī par dažādām formalitātēm valsts un pašvaldību iestādēs, turklāt centros tiek piesaistīts arī psihologs darbam ar personas domāšanas veida maiņu.

[20] Apvidu veidošana bezpajumtniekiem ārpus pilsētas

Izskanēja arī viedoklis par atsevišķu apvidu veidošanu bezpajumtniekiem ārpus pilsētas, kur būtu jāapgūst pašaprūpes spējas, jāmacās strādāt ikdienas lauku darbi, gādājot sev pārtiku.²⁸ Šādā vidē personai jāievēro disciplīna un režīms, kas bieži vien iztrūkst. Šāds redzējums ir saistīts ar to, ka bezpajumtniekiem esot nodrošināti daudz un dažādi sociālie pakalpojumi, viņi tiekot pārāk daudz aprūpēti un dažkārt tas tiek izmantots ļaunprātīgi. Proti, personas pašas necenšas saviem spēkiem dzīvē kaut ko sasniegt vai mainīt. Turpretim šādas vides esamība viņus disciplinētu un iemācītu pašaprūpes pamatus, kas laika gaitā iespējami zuduši.

No cilvēktiesību viedokļa raugoties šāda cilvēku segregācija nebūtu atbalstāma, jo tiek aizskarta ne tikai personas cieņa, bet arī kopumā radīts negatīvs sociālais precedents, kas veicina stigmatizāciju un sociālo atstumtību, nevis ilgtspējīgu iekļaušanu sabiedrībā.

[21] Zemas īres maksas mājokļi

Lai arī no speciālistu puses zemas īres maksas mājokļu pieejamība tiek vērtēts kā viens no būtiskākajiem risinājumiem bezpajumtniecības mazināšanai, tomēr šo mājokļu mērķa grupa ir iedzīvotāji ar vidējiem ienākumiem, t.i., tie, kas nav maznodrošināti, bet arī ne tik turīgi, lai paši iegādātos mājokli.

Jebkurā gadījumā mājoklis ir svarīgs kontekstā ar iespēju to arī uzturēt – maksāt par saņemtajiem pakalpojumiem un īri. Turklāt vismaz kādu laiku personai, uzsākot patstāvīgu dzīvi mājoklī, ir nepieciešams mentors vai uzticības persona, pie kuras vērsties neskaidros jautājumos vai atkārtota krīzes saasinājuma gadījumā. Tikai piešķirts mājoklis nemazinās bezpajumtniecības apmērus, jo šīm personām ir nepieciešams ilgstošs atbalsts.

Privātais tirgus nelabprāt iesaistās mājokļu izīrēšanā, jo baidās par dzīvokļa demolēšanu, rēķinu nemaksāšanu. Tādēļ ir jāsāk ar sabiedrības izglītošanu. Savukārt, kā risinājums depozīta neesamībai, varētu kalpot arī garantijas vēstule izīrētājam no pašvaldības.

²⁸ Līdzīgi kā tas tiek realizēts Evaņģēlisko Kristiešu draudzes "Zilais Krusts" „Mācītājmajā” Kabiles pagastā.
<https://www.zilaiskrusts.lv/html/strukturvenibas.html#TrK>

[22] Profilakse un agrīna iejaukšanās

Profilakses un agrīnas iejaukšanās mērķis ir novērst sociālo problēmu padziļināšanos un veicināt cilvēku labklājību, savlaicīgi sniedzot atbalstu tiem, kuri atrodas riska situācijās. Šāda pieeja ir gan cilvēciski, gan ekonomiski izdevīga - palīdzot laikus, var samazināt nepieciešamību pēc dārgām un ilgstošām sociālajām un veselības aprūpes intervencēm nākotnē. Riskam pakļautās grupas, kam jāpievērš uzmanība ir cilvēki ar zemiem ienākumiem, ilgstošie bezdarbnieki (īpaši tie, kas dzīvo pie senioru vecumā esošām mātēm), vientuļie seniori, jaunieši, kuriem beidzas ārpusģimenes aprūpe, personas pēc ieslodzījuma.

[23] Parādsaistību mazināšanas pasākumi

Kā viens no risinājumiem, lai samazinātu parādu apjomu, ir tos parādus, kas veidojušies no administratīvajiem sodiem – likt atstrādāt kā sabiedriskos darbus.

Tika identificēti gadījumi, kad, izsaucot Neatliekamo medicīnisko palīdzību uz ielas guļošanai cilvēkam, brigāde konstatē, ka persona ir, piemēram, reibuma stāvoklī, atsakās no jebkādas palīdzības un situācija nav uzskatāma par neatliekamu, taču saskaņā ar normatīviem aktiem²⁹ personai tiek izrakstīta kvīts par nepamatotu izsaukumu 91,52 euro. Šī summa arīdza veido kopējo parādu apjomu. Līdz ar to ir izvērtējams šādas izmaksas neattiecināt uz bezpajumtniecības situācijā esošajām personām.

Parādu apjoms rodas arī no policijas uzliktiem administratīvajiem sodiem par sabiedriskās kārtības traucējumu (atrašanās alkohola reibuma stāvoklī, u.c.), kas nesasniedz soda mērķi – atturēt pārkāpēju no jaunu pārkāpumu izdarīšanas, jo personas neapzinās soda būtību. Šāda sodu piemērošana ir jāizvērtē gan pēc soda piemērošanas jēgas un būtības, gan pēc lietderīguma un samērīguma, īpaši ņemot vērā personas bezpajumtniecības situāciju un soda ietekmi izklūšanai no tās.

²⁹ <https://likumi.lv/ta/id/353677-neatliekamas-mediciniskas-palidzibas-dienesta-maksas-pakalpojumu-cenradis>

[24] Disciplinēšanas un režīma ievērošanas pasākumi

Vairāki speciālisti atzina, ka trūkst tā saucamā “100 latnieku programma”, kur varētu šos cilvēkus nodarbināt un tādā veidā arī veidot viņu sociālās prasmes un iemaņas. Tas rezultētos arī ar režīma ievērošanu, kas ir viens no biežāk sastopamajiem iemesliem, kādēļ bezpajumtniecībā nonākušās personas nevēlas uzlabot savu sociālo stāvokli, jo nevēlas ievērot zināmu kārtību. Pēc būtības nemotivētie bezpajumtnieki uzskata, ka viņi ir brīvi no jebkādu pienākumu veikšanas un šo “savu brīvību” viņi nevēlas zaudēt.

Savukārt līdzdalības maksa par uzturēšanos patversmē var tikt vērtēta arī kā instruments, lai personu disciplinētu un apgūtu finanšu prasmes. Tomēr daļā pašvaldību maksa par patversmes pakalpojumu ir simboliska vai nav vispār.

[25] Cieņpilna attieksme pret ikvienu

Bepajumtniecības situācijā nonākušajām personām ir ļoti zems pašnovērtējums, tādēļ ir svarīgi, lai cilvēku sauktu vārdā, tādā veidā izrādot cieņu un nenoniecinošas nevienu pēc viņa sociālā stāvokļa. Jebkāda rīcība un attieksme, kas bezpajumtniecības situācijā nonākušajai personai liek sajusties kā “līdzīgam ar līdzīgu”, ļauj vieglāk izveidot dialogu, kas tālāk kalpo uzticības attiecību izveidošanai un mērķētai palīdzības sniegšanai.

V Tiesībsarga biroja secinājumi par būtiskajiem rīcības soļiem mērķa sasniegšanā

Apkopojot speciālistu sniegto informāciju un ar bezpajumtniecības situācijā esošajiem cilvēkiem sarunās norādīto, Tiesībsarga biroja ieskatā, četri būtiskākie aspekti, kas nepieciešami bezpajumtnieku skaita mazināšanai, ir mājokļa pieejamība, pajumtes un atbalsta pakalpojumu saistība, savlaicīga atkarību risināšana un sabiedrības izglītošana.

- **Mājokļa stabilitāte** ir viens no būtiskākajiem priekšnosacījumiem, lai persona varētu novērst vai mazināt savas iespējamās atkarības vai veselības problēmas, kas nereti ir viens no faktoriem nonākšanai “uz ielas”, jo tās apgrūtina pastāvīgu ienākumu gūšanu un iekļaušanos sabiedrībā. Uz mājokļa vidi balstīta pieeja, proti, nodrošinot pieejamu un drošu mājokli, attīstot sociālo mājokļu fondu, kā arī atbalstot īres tirgus pieejamību cilvēkiem ar zemiem ienākumiem, piemēram, ar valsts līdzfinansējumu vai garantijām, varētu mazināt bezpajumtnieku skaitu.
- **Pajumtes un atbalsta pakalpojumu saistība.** Ir skaidrs, ka tikai nodrošināta pajumte bezpajumtniecības situācijā esošas personas nevar pilnībā atgriezt sabiedrībā, jo bieži vien šiem cilvēkiem iztrūkst pašaprūpes spējas, elementāras sociālas prasmes, ticība sev, dažādas veselības un atkarību problēmas, kas beigu beigās noved sākuma pozīcijā. Tādējādi ir akūti nepieciešams, ka šie cilvēki **vienlaikus ar mājokli saņem dažādus atbalsta pakalpojumus, kas tiek realizēti kopā ar atbalsta personu jeb mentoru.** Visbiežāk tā ir juridiska palīdzība dokumentu sakārtošanā, narkologa un psihologa piesaiste. Prakse rāda, ka tieši atbalsta personas (mentora) esamība rada uzticības attiecības un sajūtu, ka esi kādam vajadzīgs, kāds tev tic un zina, ka izdosies. Tā ir persona, pie kuras var vērsties jebkurā situācijā un netikt atraidītam. Līdz ar to būtu jāturpina īstenot tādi projekti kā “Mājoklis vispirms”, kas uzrādīja labus rezultātus un paredz nodrošināt mājokli kā pirmo soli ceļā uz sociālo atveseļošanos. Vienlaikus arī vienkārša saruna var palīdzēt cilvēkam saņemt un turpināt iesākto atveseļošanās ceļu, kas var tikt realizēta jebkurā situācijā, piemēram, uz ielas, atrodoties slimnīcā, patversmē vai brīdī, kad atkal ir radušās problēmsituācijas – misijas darba sajūta, empātija un nenovēršanās.

Tātad gan ar ilgstošā bezpajumtniecības situācijā esošām personām, gan tām, kas ar šo situāciju saskaras neilgu laiku, ir jāstrādā speciālistu komandai, kas sastāv vismaz no sociālā darbinieka + psihologa + mentora. Vienlaikus arī sociālais darbinieks var pildīt mentora funkciju, tomēr apzinoties sociālo darbinieku kapacitāti, tas pašreizējā situācijā nebūtu

pienācīgi realizējams. Tikai kompleksa un starpinstitutionāla sadarbība var šos cilvēkus atgriezt sabiedrībā. Tas ir ļoti grūts, laikietilpīgs un arī psiholoģiski smags darbs, taču neiespējams.

- **Preventīvie pasākumi un savlaicīga atkarību risināšana.** Ņemot vērā Latvijas sociālekonomisko situāciju un faktu, ka 2023. gadā nabadzības riskam bija pakļauti 21,6 % jeb 399 tūkstoši iedzīvotāju^{30,31} un starp visām ES dalībvalstīm Latvijā bija piektais augstākais nabadzības vai sociālās atstumtības riskam pakļauto iedzīvotāju īpatsvars, ir jāpievērš arī īpaša uzmanība preventīvajiem pasākumiem, piemēram, veicinot individuāli pielāgotu sociālo darbu pirmskrīzes situācijā, jo cilvēkiem atbalsts bieži vien tiek sniegts novēloti.

Arī situācijās, kad persona ar atkarības problēmām ir nolēmusi uzsākt atveseļošanos, tad īpaši būtiski ir veselības aprūpes speciālistu piesaiste “tūlīt un tagad”, nevis gaidot pierakstu rindā vairāku mēnešu garumā. Tāpat ir jāstiprina sociālais atbalsts un rehabilitācija, proti, palielinot sociālo darbinieku kapacitāti, īpaši lielajās pilsētās, kur koncentrējas lielākā daļa bezpajumtnieku. Savukārt, nodrošinot rehabilitācijas programmas, tiek palīdzēts cilvēkiem ar atkarībām, garīgās veselības traucējumiem vai citām problēmām atgūt patstāvīgu dzīvi. Tas savukārt noved pie nākamā progresu soļa, kas attiecas uz nodarbinātības veicināšanu un izglītību. Ir jāizvērtē arī iespējamās pārkvalifikācijas iespējas cilvēkiem, kuriem iepriekš iegūtās prasmes ir zudušas, lai viņi spētu atgriezties darba tirgū un nopelnīt sev iztiku un sociālie uzņēmumi ir viena no iespējām šos cilvēkus sākotnēji nodarbināt.

- **Sabiedrības izglītošanai** ir būtiska loma sabiedrības attieksmes un stigmas maiņā, jo joprojām pastāv aizspriedumi pret bezpajumtniekiem, kas apgrūtina viņu reintegrāciju sabiedrībā un darba tirgū. Šie cilvēki sabiedrības acīs tiek uztverti kā vienīgie vainojamie savā situācijā, taču patiesībā bezpajumtniecību visbiežāk izraisa sarežģīti sociāli un ekonomiski apstākļi - nabadzība, darba zaudēšana, veselības problēmas, dažādas atkarības, vardarbība ģimenē vai krīze privātā dzīvē. Arī bezpajumtniecības situācijā nonākušie cilvēki ir vispirms cilvēki, kuru cieņa un tiesības ir jārespektē neatkarīgi no viņu sociālās situācijas. Izglītojošas

³⁰ 2023. gadā nabadzības riskam bija pakļauti 21,6 % iedzīvotāju.

<https://stat.gov.lv/lv/statistikas-temas/iedzivotaji/monetara-nabadziba-nevienlidziba-un-sociala-atstumtiba/preses-19>

³¹ Savukārt Latvijā nabadzības riskam 2024. gada beigās bija pakļauti jau 24,7% iedzīvotāju, liecina Centrālās statistikas pārvaldes sniegtā informācija. Pieejams:

https://leta.lv/search/browse/?=1&s=nabadz%C4%ABas&t%5B1%5D=news&t%5B2%5D=foto&t%5B3%5D=p_r_rel&cs=0&id=4E34D7D9-DE9C-4303-9792-6716FB831980

kampaņas, brīvprātīgā darba veicināšana un plašāka sabiedrības informēšana par šiem jautājumiem palīdzētu mazināt negatīvos stereotipus, diskrimināciju un veicinātu empātiju. Pieaugoša sabiedrības izpratne var kļūt par būtisku pamatu solidaritātei un kopīgai atbildībai par to, lai nevienam cilvēkam Latvijā nebūtu jādzīvo bez pajumtes.

Kopumā Latvijā esošās aktivitātes un iniciatīvas bezpajumtniecības apmēru mazināšanā ir pozitīvi vērtējamas, tomēr tās nav pietiekamas, jo trūkst vienotas valsts stratēģijas, ilgtspējīga finansējuma un starpinstitucionāla sadarbības modeļa, kas nodrošinātu sistēmisku un ilgtermiņā efektīvu atbalstu. Valstiski koordinētas un atbilstoši finansētas aktivitātes veicinātu cilvēka integritātes, cieņas un sociālās iekļaušanas principu īstenošanu praksē, uzsverot humānu, uz cilvēku orientētu pieeju sabiedrības visneaizsargātāko grupu atbalstam un problēmu risināšanai. Tās ne tikai nodrošinātu cilvēkiem pieeju drošam mājoklim un sociālajam atbalstam, bet arī veicinātu iespējas atgriezties darba tirgū un pilnvērtīgā sabiedriskajā dzīvē.

Tātad politikas plānošanas līmenī ir jābūt skaidrai valsts un pašvaldību sadarbībai, izstrādājot vienotu valsts stratēģiju bezpajumtniecības mazināšanai, kur tiktu skaidri noteikti mērķi, atbilstoša finansējuma avoti un atbildīgās institūcijas. Tas ietver arī vienvērtīgu (pēc vienotiem principiem) datu vākšanu un uzskaiti, kur, pirmsšķietami, neatsverams piensums būs pēc vienotās metodoloģijas veiktais bezpajumtnieku uzskaites pilotprojekts - European Homelessness Counts, ko varētu ieviest kā paraugu datu vākšanā visās Latvijas pašvaldībās.

Ņemot vērā, ka līdz šim Labklājības ministrijas organizētajā ekspertu domnīcā ir noformulēta bezpajumtniecības definīcija un šobrīd noris darbs pie padziļinātas bezpajumtniecības tiesiskā un saturiskā ietvara analīzes Latvijā, lai varētu arī izvirzīt priekšlikumus specifiskiem atbalsta pasākumiem bezpajumtniecības jautājumos, tiesībsardze rekomendē **Labklājības ministrijai veikt attiecīgus pasākumus, lai līdz 2027.gada 4.janvārim bezpajumtniecības definīciju nostiprinātu normatīvā līmenī, un secīgi varētu izstrādāt vienotu nacionālo stratēģiju bezpajumtniecības mazināšanai Latvijā.**